

M
89.267

163

A

SZENT ISTVÁN KORABELI LATINSÁG

IRTA

HUSZTI JÓZSEF

RENDES TAG

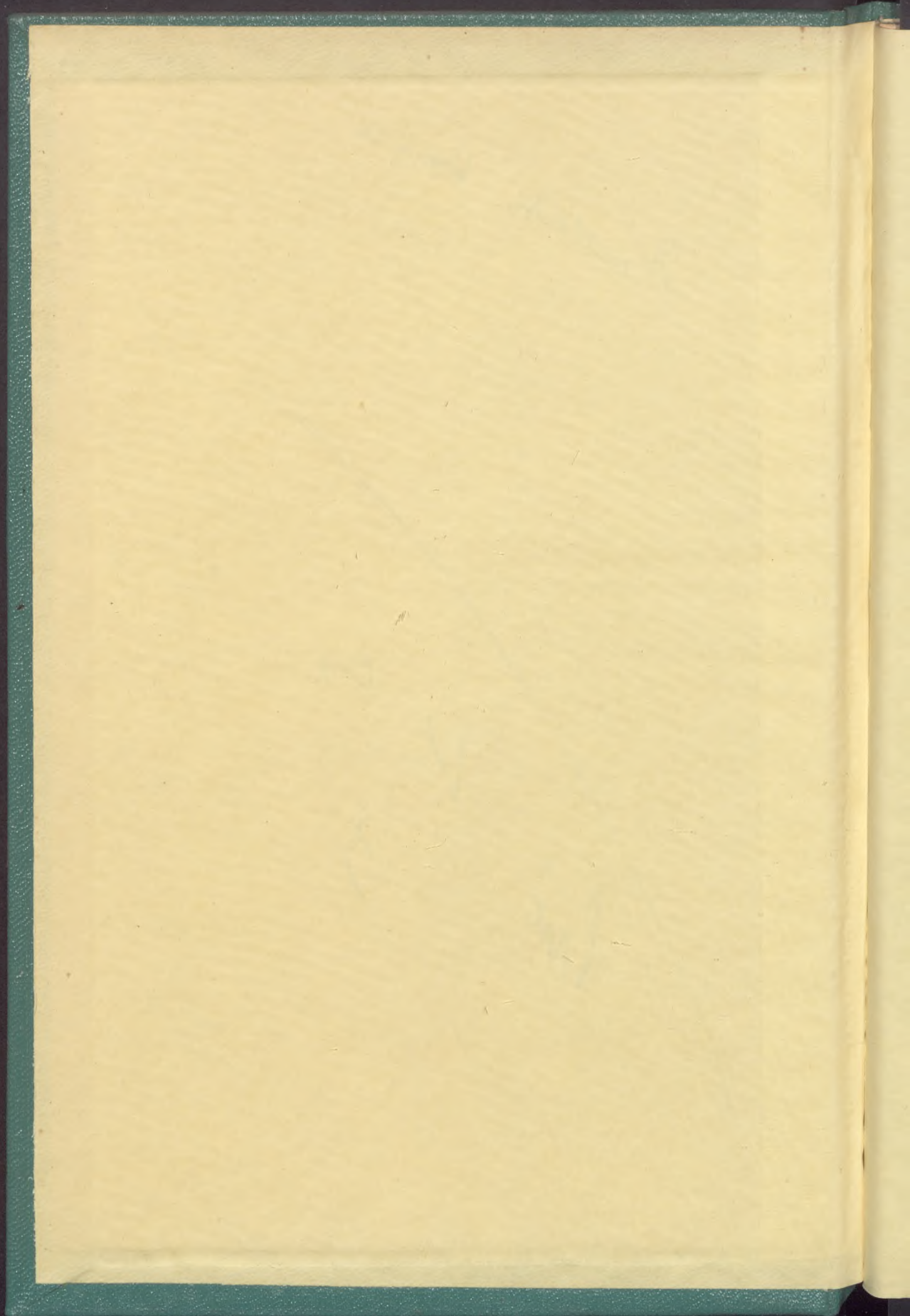
Előadta a Szent István Akadémia 1938 dec. 18-i ünnepi ülésén

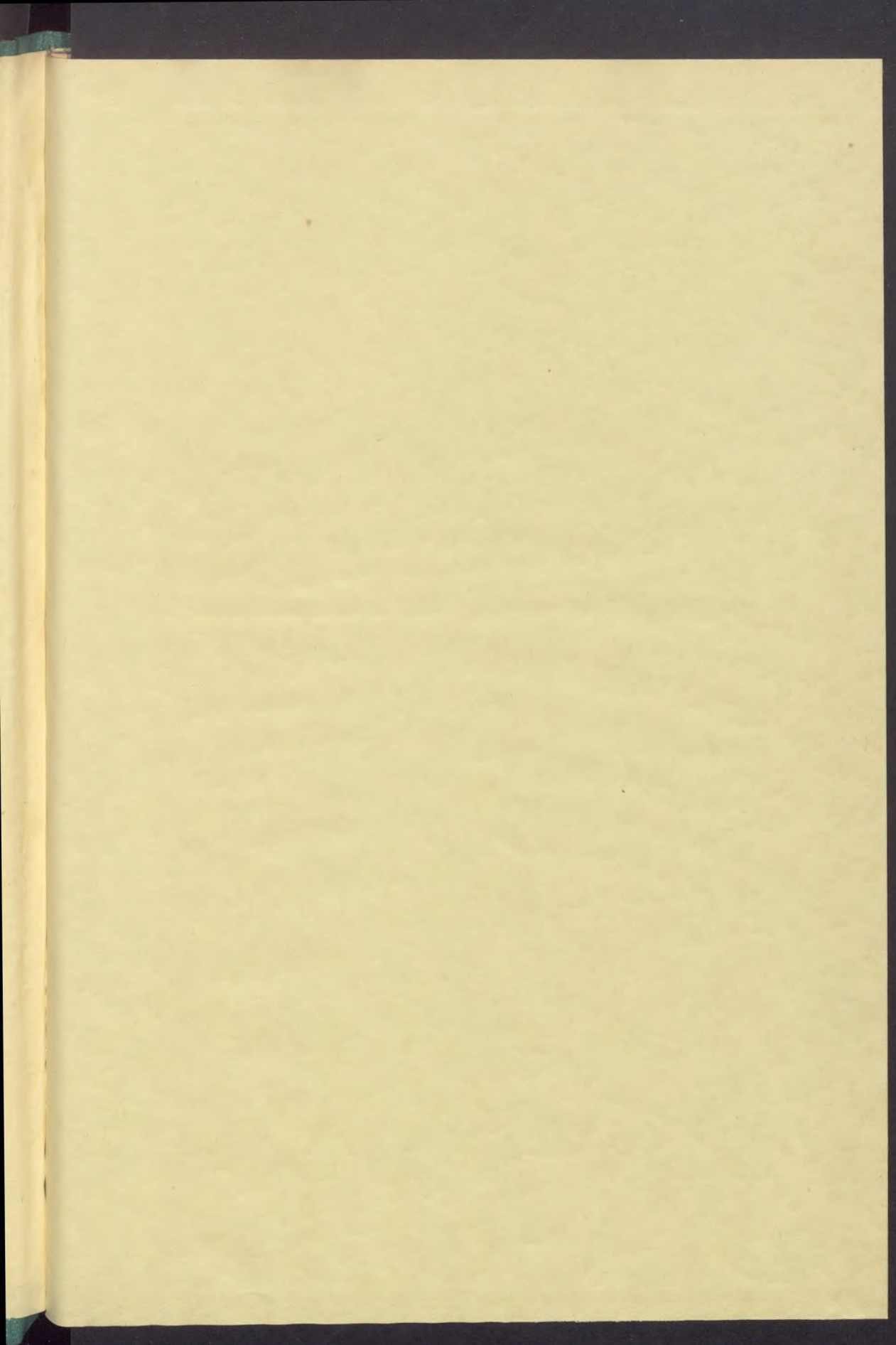
Különlenyomat a Szent István Akadémia Értesítője
1938. évi XXIII. kötetéből.

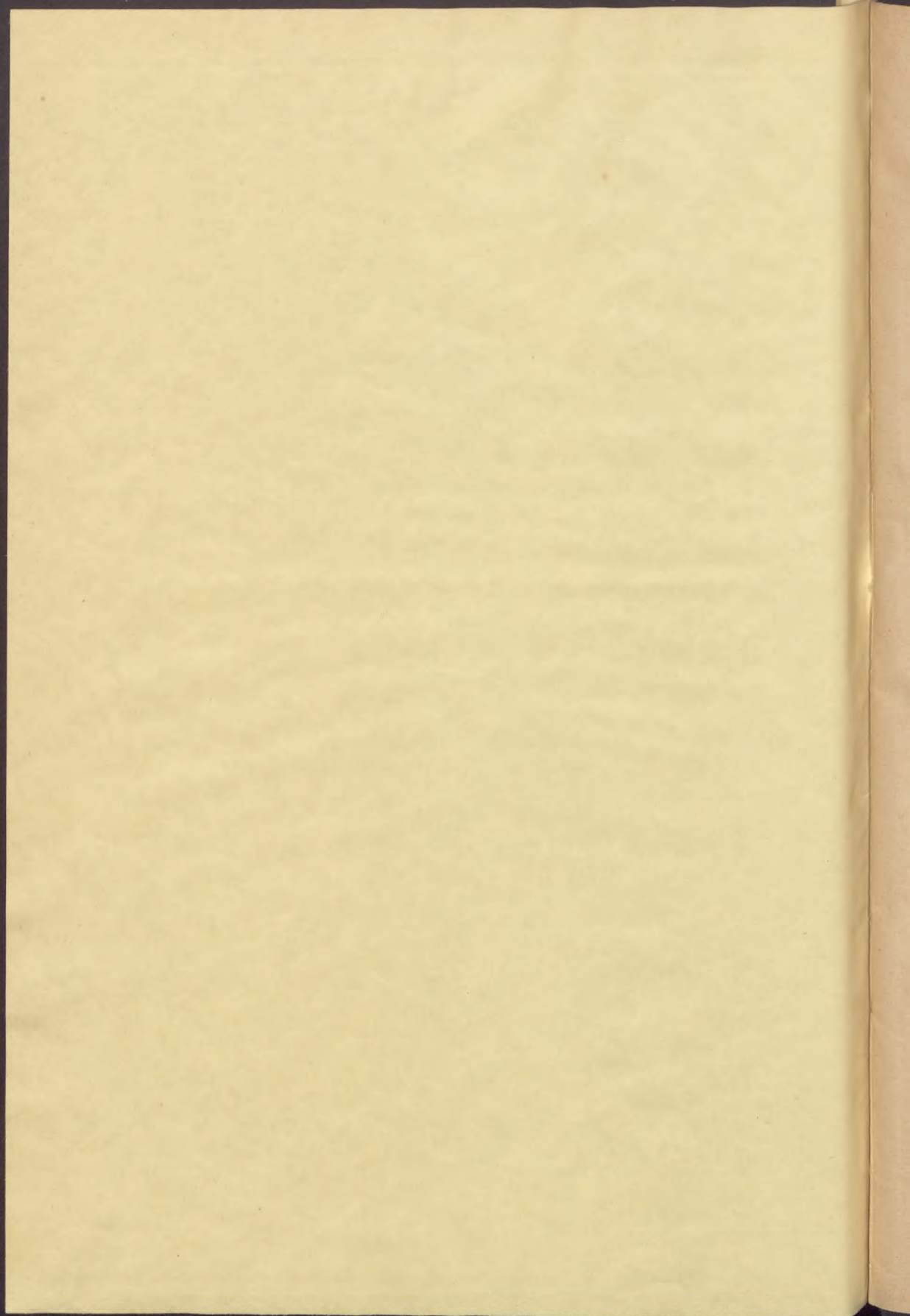
BUDAPEST

STEPHANEUM NYOMDA

1939

A
SZENT ISTVÁN KORABELI
LATINSÁG

IRTA
HUSZTI JÓZSEF
RENDES TAG

Előadta a Szent István Akadémia 1938 dec. 18-i ünnepi ülésén.

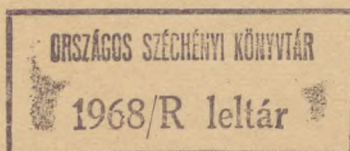
Különlenyomat a Szent István Akadémia Értesítője
1938. évi XXIII. kötetéből.

BUDAPEST
STEPHANEUM NYOMDA
1939

2

(R
2)

M 89.267

Kiadásért felelős: Papp Károly.
Stephaneum nyomda Budapest. Felelős: ifj. Kohl Ferenc.

A MIKOR Szent István a X. és XI. század fordulóján a magyar államot berendezi s népét az európai népek közösségébe szervesen beleilleszti, Európa nyugati felében, amelyhez az új állam szorosabban kívánt csatlakozni, a latin volt a keresztény népeket összekötő világnyelv. Nem először játszott ez a nyelv hosszú élettörténetében ilyen egységesítő szerepet s nem is utóljára. Mintha e nemes idiómának mindig az lett volna a legfőbb hivatása, hogy a népeket egymáshoz közel hozza. A kis Latiumnak, sőt az alapjában véve még kisebb Rómának nyelve a nagy szerepre hivatott város politikai hódításainak nyomán előretörve előbb Itália félszigetét hódította meg, majd — a császárság korában — a Földközi-tenger nyugati medencéjét, Afrika északi partjainak nyugati sávjait s a mai Balkán-félsziget egyes részeit fűzte szorosabb kulturális és nyelvi egységbe. A középkor első felében ismét ez a nyelv egyesítette a nyugati kereszténységhez tartozó összes népeket, nagyjában az előbb említett területek lakóit, mégis azzal az eltolódással, hogy az araboktól letiport és kiirtott afrikai kereszténylatin népeket az együttesben a kereszténységhez megtért északi germánok pótolták. S amikor a nyugati kereszténység egységét a reformáció felbontotta, a latin nyelv továbbra is megmaradt, mint a humanista *respublica litterarum* nyelve, összekötő kapocsnak. A latin nyelvnek hazánkba való befogadását különben a kereszténység felvétele és az állam megszervezése szükségszerű velejárójának kell tekintenünk. Az első kísérletek a latin nyelv megismerésére kétségtelenül még Géza korába estek, de az igazi döntő lépés mégis Szent István nevéhez fűződik: az ő uralma alatt nyílt ki teljes szélességében a nyugat felé vezető kapu, amelyen keresztül egyéb berendezkedésekkel együtt a latin nyelv is bevonulhatott. Kulturális szempontból e világnyelv recepciója avatta az addig elszigetelt magyarságot az európai népközösségnek most már szellemi tevékenységre is elkötelezett tagjává.

A magyar irodalmi tevékenység megindulásával kapcsolatban Horváth János megállapítja, hogy irodalmunk szerény kezdete «nem is egyéb, mint egy magyarországi különítménye a középkori Európa

egyetemes irodalmának, a latin nyelven folyó s írásbelileg közvetített keresztény műveltségnek». Ami áll az irodalomra, áll a külső köntösre, a latin nyelvre vonatkozólag is: *a priori* a frissen befogadott latin nyelv sem lehet egyéb, mint az akkori európai latinság valamelyik válfajának többé-kevésbbé pontos visszatükröződése. Sajátos «magyarországi» latinságról ebben az időben már csak azért sem beszélhetünk, mert az úttörő tollforgatók szükségszerűen az idegenek köréből kerültek ki s mert a későbbi hazai latinságban oly nagy bőséggel megfigyelhető hungarismusok kiformalódásához természetszerűleg hosszabb idő, illetőleg az adoptált nyelvvel való bensőségebb kapcsolat kellett.

Az első probléma, amelyet érintenünk kell, annak tisztázása, hogy a Szent István korába eső magyarországi latin emlékeink — a törvények, az intelmek s a hiteleknek elfogadható oklevélrészletek — nyelvi tekintetben az akkori európai latinság melyik változatához állnak legközelebb. Ez a probléma egyáltalán nem fedi azt a magyar szempontból talán még fontosabb problémát, amelynek tisztázásához főleg nyelvészeink — Asbóth Oszkár, Volf György, Melich János — járultak hozzá becses adalékokkal, hogy t. i. milyen lehetett a legrégebb magyarországi latin kiejtés s honnan ered latinbetűs helyesírásunk. Ezzel a fontos kérdéssel, amelynek szerteágazó nyúlványai átkúsznak más kutatási területekre is, már csak azért sem foglalkozhatunk, mert erre minden illetékességünk hiányzik. Az eddigi vizsgálatok eredményei ezideig nem vezettek egységesnek mondható fel fogáshoz. Annak idején úgy látszott, mintha Volf elmélete a kérdést véglegesen elintézte volna: a hamarosan bekövetkezett kiigazító kutatások ellenére szinte átment a köztudatba az a tétele, hogy a kezdődő magyar helyesírás legfeltűnőbb sajátosságaiban a Velence környékéről származó olasz papok latin kiejtése tükröződik vissza, tehát tőlük kellett tanulnunk az írást és olvasást, ami ismét azt jelentené, hogy nagyjából soraikból kerülhettek ki térítőink. Újabban Melich sokkal átfogóbb módszerrel próbálta a kérdést tisztázni, amennyiben nemcsak egyes körülhatárolt sajátosságokat vett vizsgálat alá, hanem figyelmének határait messze kitolva mindazon népeknél, amelyek e szempontból egyáltalán számbajöhettek, átrostálta a XI. századi latin és nemzeti ortográfiák egész rendszerét s így próbálta azt a rendszert meghatározni, amelyik a magyar helyesírás legtöbb sajátosságát megmagyarázza. Ezen az alapon jutott el ahhoz a nagyon figyelemreméltó eredményhez, hogy az a latinbetűs magyar helyesírás, amelyből a mi latinbetűs helyesírásunk legtöbb sajátossága a legsimábban megmagyarázható, a X—XI. századi franciaországi *beszélt* latinsághoz

állhatott legközelebb. Anélkül, hogy a kérdést tovább akarnók feszegetni, annyit megjegyezhetünk, hogy hazánkban a kezdet kezdetén aligha lehetett egységes karakterű latin kiejtés. A körülmények hozták magukkal, hogy a különböző területekről, különböző műveltségi körökből származó papok, térítők, írástudók többféle latin kiejtésbeli hagyományt képviselhettek. Ezek a hagyományok eleinte egymás mellett folytatták életüket, ami azonban nem zárta ki, hogy koronként, vagy esetenként egyik, vagy másik felül ne kerekedjék. A rendelkezésünkre álló gyér dokumentumok, amelyek hozzá még természetszerűleg labilisak, alig adnak arra reményt, hogy ezen a ponton a kutatás hamarosan teljesen egyértelmű megoldást tudjon produkálni. Sokkal egyszerűbb az *írott* latin nyelv genezisének problémája, amely jelenleg foglalkoztat bennünket: szinte azt mondhatjuk, hogy minden további kutatás nélkül az eddigi tudományos eredmények figyelembevételével a ránk maradt meglehetősen egyöntetű anyag mintegy önmagától kijelöli a maga helyét az akkori európai latinság körében.

Aki a latin nyelvről való fogalmait csak az ú. n. klasszikus latin ismerete alapján formálta ki, talán idegenszerűnek érzi, hogy többféle latin nyelv lehetőségével számolunk s ezek közül az egyikkel gondoljuk a legrégibb magyarországi latin emlékeket kapcsolatba hozhatónak. A középin latin nyelvet a klasszikustól közismert módon elég élesen elhatárolja az a körülmény, hogy amíg az utóbbit nagyjában egységes rendszernek tekinthetjük, addig az előbbinél az egyik legfeltűnőbb jelenség éppen az egység hiánya. A középin latin kétségtelenül nem a népnyelvnek, hanem az irodalmi latinnak a folytatása, de nem a klasszikus irodalmi nyelv, hanem egy későbbi, a Kr. u. V—VI. században kiformalódott, a klasszikustól lényegesen eltérő zamatú irodalmi latinságé. Ennek a nyelvnek tisztaságát, ha a «tisztaság» kritériumait a klasszikus latinból vonjuk el, már erősen befolyásolták különböző belső és külső hatások. Az előbbieket közé számíthatjuk a vulgáris elemek nagymérvű előnyomulását. Az utóbbiak között a legfontosabb hely az egyházi latinságot, főleg a Szentírás nyelvét illeti meg; alig van pl. olyan középin irodalmi alkotás, legyen az próza, vagy vers, amely a Szentírás latinságának mély befolyását ne mutatná s első sorban, már a mennyiséget tekintve, ez az elem különíti el a legélesebben a középin irodalmi nyelvet egyfelől a klasszikustól, másfelől a klasszikust szigorúbban imitáló humanista latintól. Ahhoz persze, hogy a középin kialakuljon, hosszabb időre volt szükség. Egyéb okok mellett — mint amilyen pl. az uniformizáló szellemi központ hiánya — ez az időbeli terjedeleme is előmozdította a differenciálódást. Ez is nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a középinban ki ne alakul-

hasson valami olyasfajta egység, amelyent a klasszikus latinnál az egyes íróknál megfigyelhető kétségtelen különbségek ellenére mégis megállapíthattunk.

Mindezek alapján nyugodt lélekkel magunkévá tehetjük azt a kitűnő szakemberektől nyomatékosan hangoztatott megállapítást, amely szerint szinte lehetetlen feladatra vállalkoznék az, aki a klasszikus latin grammatikájához hasonló középlatin grammatikát akarna szerkeszteni. Ezzel senkisésem akarja azt állítani, hogy a középlatin nyelvnek nincsenek ú. n. szabályai. Már maga az a körülmény, hogy alapjában véve iskolai tanulással elsajátított könyvnyelvről van szó, szinte magával hozza az egyöntetűségnek, tehát a szabályszerűségnek bizonyos mértékét. Hozzá kell még vennünk azt a körülményt is, hogy az iskolákban használt nyelvtanok jórészt még ókori grammatikusok munkái, vagy ilyenekre vezethetők vissza. De ezt a viszonylagos egyöntetűséget oly sok körülmény olyan kedvezőtlenül befolyásolta, hogy általában még a legszabályosabbnak tekinthető középlatin író is e szempontból rendesen messze volt a klasszikus íróknál megfigyelhető disciplináltságtól. Sok függött attól, hogy az író melyik országban élt, melyik iskolában mennyit tanult, milyen szerzőket olvasott, milyen időpontban működött. Minden latin tollforgató tehát szükségszerűen irodalmi nyelven írt, de ennek az irodalmiságnak nem voltak kötelezően kialakult feltételei. Aki többet tanult s jobb nyelvérzékkel rendelkezett, az más, feltétlenül korrektebb latint használt, mint a kevésbé képzett. Ez az oka annak, hogy egyazon korból, sőt egyazon kultúrterületről való irodalmi emlékek között is nyelvi szempontból sokszor igen jelentős eltérések figyelhetők meg. Hasonló jelenséget találunk a klasszikus latin irodalomban is, de ami itt kivétel, az a középlatinban a szabály. A szellemi központ hiánya, a nagy és csak nehezen legyőzhető távolságok, az írók különböző anyanyelve mind hozzájárult ahhoz, hogy az iskolában eltanult nyelv különböző módon színeződjék. Ezzel szemben viszont mindvégig, a legalacsonyabb műveltségi színvonalon tespedő időszakokban is, nagy egységesítő erőt jelentett a biblia nyelve mellett a soha teljesen el nem felejtett klasszikus latin is: az antik latin nyelv hagyományainak elevensége, vagy ellankadása olyan hatalmas tényezője a középlatin nyelv történeti fejlődésének, hogy e mozzanat figyelembevétele nélkül sok fontos jelenség megértése egyáltalán nem lenne lehetséges. Így pl. ezt a mozzanatot különösen figyelembe kell vennünk a Szent István korába eső hazai nyelvemlékek vizsgálatánál, mert — amint rögtön rátérünk — ezeknek a latinsága meglehetősen szabályos, mindenesetre a szó szorosabb értelmében veendő irodalmi nyelv, amit az a körülmény magyaráz, hogy e nyelv genezise végeredményben

a Nagy Károly nevéhez fűződő antikizáló renaissance-mozgalomra vezethető vissza.

Az eddigi kutatások eredményei ezen a ponton szinte önmaguktól eldöntik a kérdést. Szent István törvényeiről köztudomású, hogy egyes részeikben szószerint átveszik a VIII—IX. századi német és olasz egyházi törvényhozás egyes határozatait. Sajátos hazai elem a latin szövegezésben nyelvi szempontból egyáltalán nem található. De hiába keresnénk ilyesmit a nyelvilag annyira hasonló jellegű intelmek latin prózájában is: a kutatás, amelynek eredményeit nyugodtan elfogadhatjuk, némi ingadozás után megállapította, hogy a «magyar állam születési okmánya» minden valószínűséggel nyugatról jött ember tollából eredt s formában is, tartalomban is szorosan hozzátartozik ahhoz a háttérhez, amelyet a Karoling-rennaissance stílustörekvései és gondolatvilága alkotnak. Mindkét fontos emlék — az oklevél-részletek fontossága mellettük szinte eltörpül — tartalmilag nagyjában a frank-bajor műveltségi körbe s egyben az egyetemes európai vallásos és politikai gondolatvilágba nyúlik gyökereivel vissza: egészen természetes tehát, hogy nyelvi szempontból is az összes szálak ehhez a körhöz vezetnek. Magyar sajátosságokról — ismétlem — még egyáltalán nem lehet szó: ahhoz, hogy sajátos hazai latinságunk kifejlődjék, hogy a hazai talajban módosult, vagy a hazai talajból időközben kisarjadt intézmények és fogalmak a maguk latin nyelvi köntösét és kifejezési formáit megtalálják, sokkal hosszabb időre volt szükség, mint amennyi a frissen befogadott latinságnak Szent István haláláig rendelkezésre állhatott.

Miután a kezdeti hazai latinság eredetét általánosságban megjelöltük, szükségesnek érzem, hogy a Nagy Károly nevéhez kapcsolódó kulturális reform eredményeit és hatását, továbbá e reformnak a X—XI. század fordulóján itt-ott még észlelhető továbbélését vázoljam.

Ismeretes, hogy a római birodalom nyugati felében az egység-gondolatnak az a felvirágzása, amely politikailag Nagy Károly személyéhez fűződik s amelynek kulturális téren is messzemenő következményei voltak, hamarosan erejét veszítette, elhomályosodott, minek következtében a kulturális színvonal csökkenése is elég gyorsan bekövetkezett. Nagy Károly birodalmának szétesése megnyitotta az utat a nemzeti államok keletkezése felé, ami viszont kulturális szempontból a központi szellemi irányítás lehetőségének megfogyatkozását jelentette. A források mind sűrűbben emlegetik a *regnum Teutonicum*-ot, a *regnum Francogallorum*-ot, a keleti részeken pedig mindinkább határozott körvonalakat nyernek azok a területek, amelyek idővel szláv jellegűek lesznek. Csak a legszélső nyugaton hátráltatják a nemzeti

alapon való gyorsabb formálódást a nagymértékben zavaros körülmények: így Britanniában az egymást követő gyors impériumváltások, Hispániában pedig az arabok beözönlése és az az élet-halálharc, amely ettől fogva keresztények és mohamedánok között évszázadokon át hosszabb-rövidebb szünetekkel szinte állandóan dúlt. A nagy változásokat kísérő zavarok nem kíméltek meg jóformán egyetlen kultúrközösséget sem, ami annyit jelentett, hogy Nyugat-Európának jóformán minden pontján a Karoling-renaissance művelődési eredményei veszélybe kerültek. Maga a centrumnak tekinthető frank föld is sokat szenvedett főleg a normannoktól, akik a folyók mentén előrehaladva zsákmányt és kalandot kerestek. A zavaros állapotok egyik első következménye lett a Karoling-renaissance-tól felvirágoztatott iskolák működésének megbénulása, hatóerejük csökkenése. Aminek a kulturális fellendülés eredményeiből mégis sikerült megmaradnia, az sokszor kénytelen volt visszahúzódní a szorosabb értelemben vett kolostori világba.

Még talán a legkedvezőbb állapotban volt az egyébként annyszor feldúlt Itália. Részben ez a körülmény, részben pedig szerencsés személyi adottságok magyarázzák azt a tünetet, hogy a X—XI. század fordulóján a Karoling-renaissance nemes hagyományai a legelevenebben a pápai udvarban éltek tovább. Éppen az időtájt, amikor Szent István a magyarság sorsát a római pápa vezetése alatt álló kereszténységhez csatolja, a korszak tudományos és irodalmi szelleme Rómában találta meg a maga központi képviselőjét. A pápai trónon a korszaknak kétségtelenül az egyik legjelentékenyebb alakja ült: Gerbert d'Aurillac, a kitűnő tudós és a kimagasló latin stíluszt. Gerbert, mielőtt a pápai trónra került, frank földön, majd Hispániában tanult, ahol megismerte az akkor sok ponton méltán magasabbrendűnek elismert arab tudományosságot is. Egy ideig a híres reimsi iskolát irányította, majd a tudománytörténetben oly dicsőséges helyet elfoglaló Bobbio apátja lett. Innen került először a reimsi, majd a ravennai érseki székhelyre, hogy végül II. Szilveszter néven a középkori pápák egyik legnevezetesebbjévé váljék. Alatta Róma ismét a világ szellemi középpontjának volt tekinthető.

A pápa nemes törekvéseit irodalmi téren is először közvetve, majd közvetlenül elősegítette az a hatalmas méretű s egyben döntőfontosságú vallásos reform-mozgalom, amelyet a történetírás cluny-reform elnevezéssel tart számon. Ez a reformtörekvés egyáltalán nem volt sajátosan irodalmi és tudományos jellegű, de a saját céljait szolgálva közvetve mégis fellendítette a szellemi törekvéseket is, főleg a hágiográfikus és történetírói tevékenységet. II. Szilveszter sokat idézett jelszava volt: *in otio, in negotio et docemus, quod scimus*,

et addiscimus, quod nescimus. A jelszóban kifejezésre jutó szellem áradt Róma felől a keresztény kultúra befogadása irányában az első elhatározó lépésekre készülődő magyarság felé. Róma és Cluny kitörölhetetlen jegyeit viseli magán az a keresztény-latin kultúra, amely elsősorban az egész Nyugat-Európát behálózó bencéskolostorok útján a kereszténységet már régebben befogadó népeket előzőleg meghódította. Most pedig a magyarsággal új nép került bele abba az eszmei egységbe, amelynek legerősebb köteléke éppen az ettől a szellemtől ihletett közösségtudat volt. Szent István egész programját, amely népe szellemi, állami, vallási, gazdasági életének teljes körére kiterjedt, elsősorban az a törekvés hajtotta a megvalósulás felé a legállandóbb erővel, amellyel a szent király népével együtt e közösség méltó tagjává lenni kívánt.

E hatalmas programtól elválaszthatatlan volt a latin nyelv s mindaz, amit a latin nyelvtől lehetetlen lenne elszakítani. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Európának ebben a felében hosszú évszázadok óta minden szellemiség ezen a nyelven nyilatkozott meg s egyelőre még messze van az az idő, amikor ezt a szerepet részben vagy egészben a nemzeti nyelvek méltóképen vállalni tudják. E nyelv befogadása révén a magyarság mintegy automatikusan bekapcsolódott a nyugati szellemi élet közösségébe s szinte ajándékba kapta a klasszikus ókorra is visszamenően a kiváló szellemi ősök hosszú sorát, akikről addig nem is tudhatott.

Annak a művelődési mozgalomnak, amelyet a művelődéstörténelem Karoling-renaissance néven ismer, éppen a szellemi ősökre való hatékonyabb visszaemlékezés volt a lényege. Említettem már, hogy a középkorban is a kultúra irányában megfigyelhető fogékonyság hőfoka szemmel látható összefüggésben állt az antik tanulmányokkal: az időnkint ellankadó kultúrtörekvésekbe az hozott lendületet, fokozottabb mozgást, ha a döntésre hivatottak szava az antik studiumok érdekében érvényesült. Nagy Károly kulturális programjának lényege és jelentősége éppen az volt, hogy a maga törekvéseit rég letűnt századok kulturális eredményeihez kapcsolta s fejedelmi udvarában ezeknek a törekvéseknek látható és minden irányban érvényesülést teremtő központot alkotott. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az új nyugatrómai császárt tisztsége is mintegy kötelezte erre a kultúrpolitikára, amely egyébként a legtisztább harmóniában volt az Egyház törekvéseivel és felfogásával is. Róma és az Egyház a keresztényülözések után soha nem kerültek többé ellentétbe egymással. Ellentét már csak azért sem volt konstruálható, mert a birodalomnak igazi örököse, művének folytatója s egyben magasabb szférába felemelője az Egyház volt.

A római birodalom elrendezésében, egységében, hierarchikus felépítésében az Egyház olyan emberi alkotást talált, amelyet asszimilált, felemelt, még egyetemesebbé formált a maga természetfölötti, a Gondviseléstől kijelölt szent céljai szolgálatában. A római műveltség és a római birodalom nem is találhatott volna nemesebb, egyetemesebb, örökkévalóbb betetőzést annál, amit számára a római Egyháznak a lelkekre alapozott szent birodalma jelentett. A Róma-gondolatot ennek minden mélységével együtt alapjában véve az Egyház tette egyetemesebbé és örökkévalóvá: az Egyháznak Istentől kapott, természetfölötti életereje konzerválta, tökéletesítette magasabb szférában mindazt, ami jó, nemes, az emberiséget boldogító elem volt a Róma-gondolat emberek-től formált részében. Az új keresztény kultúra nem semmisítette meg a régit, hanem átszellemítette, divinizálta Szent Tamás csodálatosan finom megjegyzése értelmében: *Gratia supponit naturam, eam non destruit, sed perficit*. A Nagy Károly nevéhez fűződő reform nyelvileg a latin klasszikus minták után indult. Az uralkodó először maga köré gyűjtötte főleg Itáliából és a brit szigetekről, ahol az antik grammatikai és retorikai tanulmányok hagyományai a legszívósabban éltek, azokat a férfiakat — köztük Alcuinust —, akik a nekik szánt feladatot megoldani tudták. Célja volt, hogy megállítsa és korrigálja azt a siralmas hanyatlást, amely kulturális téren, a latin nyelv kezelésében is, az akkori papságnál megfigyelhető volt s hogy megfelelő iskolák segítségével kiformálja azt az értelmiségi elitet, amely nélkül újra organizált birodalmát nem tudta volna kormányozni. Törekvései a latin nyelv sok évszázadra nyúló történetében új korszakot jelentenek. Érdekes megfigyelni, hogy e törekvések kapcsán hogyan lángolt fel és terjedt el a kultúr-centrumokban egyes antik írók behatóbb tanulmányozása, főleg azoké, akik a Róma-gondolatnak, Róma hivatásának, dicsőségének, halhatatlanságának hirdetői voltak. Az első hely mégis annak a Vergiliusnak jutott, akit a korszak a IV. ecloga révén a Megváltó világrajövetele prófétájaként is tisztelt.

A latin nyelv életében az ókori periódus lezárása után általában két korszakot szoktak megkülönböztetni: az egyik a renaissance-humanizmus elé, a másik ez után esnék. Az első korszakban a nyelv kezelése általában jóval szabadabb, egyénibb, maga a nyelv eredetibb s mindenekfölött kétségtelenül élő nyelv. Az igaz, hogy a klasszikus latinhoz mérten ez a latin szabálytalan, hibás, sőt egyes korszakokban, egyes megnyilvánulási formáiban egyenesen elvadult. Ezzel szemben a humanista latin, amely általában, legalább elvileg, aggodalmas pontossággal ragaszkodik egyes ókori, a próza terén az esetek túlnyomó részében a cicerói mintához, kétségtelenül szabályos, sőt túlságosan

szabályos, de viszont végérvényesen holt nyelv. Nem véletlen, hogy a latinnak holt nyelvvé válását a tudomány a szélső purizmust hirdető Lorenzo Valla stílustörekvéseitől szokta számítani. A humanisták a maguk gögijében, amelyből sok szorult a klasszikus latin korlátain belül megrekedt modern latinisták egy részébe is, lenézték és gúnyolták a «szabálytalan» középkori latint, kipellengérezték annak barbarizmusait s közben nem vették észre, hogy a kizárólag antik minták utánzására berendezkedett, az egykorú problémák természetes kifejezésétől az antik mintahiány miatt idegenkedő latin szükségszerűen csak mesterkelt, tehát élettelen lehet.

Ez a korszakokra osztás csak nagyjában veszi figyelembe a latin nyelv életében felmerülő fontosabb mozzanatokat. Ha pontosabbak akarunk lenni, okvetlenül külön meg kell emlékeznünk a Karoling-renaissance latinságáról is, amely sem nem középkori az előbbi értelemben, sem nem humanista-latin, hanem a kettő között álló, egyébként igen szerencsésnek mondható szintézise a még élő, de azért mégis a lehetőségig szabályos latinnak. Ebben a nyelvben, a klasszikus latint véve mértéknek, a szabálytalanságok kevesbednek, a korrupt formák a minimumra redukálódnak, anélkül azonban, hogy az ú. n. szabálytalanságoktól való túlzott tartózkodás a nyelvformáló génuszt megbénítaná. Radikális purizmusról szó sincs: egy Alcuinus, vagy egy Paulus Diaconus nyugodtan használnak egy-egy «középkori» szót vagy fordulatot, ha azt kifejezőnek találják. A Karoling-renaissance latin nyelve tehát általánosságban ókori minták alapján revideált, de azért nem ú. n. klasszikus nyelv. Arról még szó sem volt, amit később a humanisták csináltak, hogy ez a nyelv kilökje magából az addigi fejlődés elfogadható eredményeit. Arról még kevésbé volt szó, hogy az ókori minták kedvéért a nyelv-génusz lemondjon a fejlődéskívánta újabb és újabb formák teremtésének lehetőségéről. Az is igaz, hogy ezt a latin nyelvet még fokozottabb mértékben az iskolában kellett elsajátítani, mint a közvetlenül megelőzőt, de azért nem mondható holt nyelvnek. Mindaddig, amíg megvan benne az a készség, hogy fejlődjék, ha nem is olyan mértékben, mint kb. 800-ig, de legalább félig élt, újabb és újabb hajtásokat eresztett a törzse. Majd akkor hal meg, amikor szolgálilag kezdi utánozni az antikot, amikor lemond róla, hogy az újabb és újabb igényekhez könnyedén hozzásimuljon. Addig, amíg ez be nem következik, a latin nyelv ebben a «középkori» formájában remek külső köntöse maradhatott költészetnek, tudománynak és a diplomáciának egyaránt.

Kétségtelen, hogy a reformtörekvés intenzitása a Nagy Károly halálát követő zavarok idején általában alábbhagyott s lassankint

e mozgalom sok eredménye feledésbe ment. Viszont annak sokáig megmaradt a jelentősége, hogy a latin nyelv a IX. században ilyen hatalmas tisztító folyamaton ment át. A mi szempontunkból különösen fontos az a körülmény, hogy a magyarságnak az európai művelődésbe való bekapcsolódása előtt aránylag nem sok idővel játszódtott le ez a folyamat s hogy eredményei a lehető legmélyebben befolyásolták a latin nyelvnek azt a formáját, amelyben ez a nyelv magyar földön keletkezett írásművekben először megjelent. Az a rövid összefoglalás, amelyet e nyelv fontosabb sajátosságairól a következőkben adunk, azt mutatja, hogy a Szent István életében megjelent s ránkmaradt szövegek szerzői — elsősorban a törvények és az intelmek szerkesztői — teljes mértékben a Karoling-rennaissance nyelvi és stílustörekvéseinek hatása alatt álltak. Viszont érdekes, hogy pl. Szent Gellértnek nem sokkal később keletkezett nagyjelentőségű irodalmi munkássága egészen más stílus-irányt képvisel. Az igaz, hogy ezek a munkák nyelvi szempontból az egész középkori latin irodalomban általában különálló, szinte elszigetelt alkotások.

A szókészlet pl. nagyjában ugyanaz, mint a Karoling-rennaissance latinságé.¹ Feltűnőbb népi szavak, vagy vulgáris alakok aránylag ritkán fordulnak elő. E tekintetben egyébként általában igen nagy különbségek állapíthatók meg az egyes kultúrterületek között s a fokozatoknak is széles skálájával kell számolnunk. A román nyelvterületeken pl. a népnyelv természetszerűleg soha ki nem apadó forrás, éppen ezért ezeken a népi eredetű szavak latinizált formáinak a legkülönbözőbb válfajai fordulnak elő. Ez a jelenség más országokban természetesen jóval ritkább, de azért a gyakori irodalmi érintkezések következtében az ilyesfajta szavak jövevényszavakként más területek latinságába is beszivároghattak. Sokszor előfordul, hogy egyes vulgáris szavak geneziséét a Vulgátáig, illetőleg a VIII. század előtti népnyelvig tudjuk visszanyomozni. Ilyen szavak pl. *manducare* (fr. *manger*; előfordul már Suetoniusnál, Frontonál, a Vulgátában s több egyházi írónál), *mansio* (fr. *maison*; Plinius Maior, Palladius, több egyházi író), *curtis* (fr. *cour*; már a Meroving-kori latinban előfordul), *intendo: non intendentes divinae lectiones . . . expellentur de ecclesia* (Decr. 19., fr. *entendre*), *traditio*, e. h. *proditio* (fr. *trahison*) stb.

¹ A Szent István korabeli latinság fontosabb emlékeinek nyelvi anyagát a Magyar Tudományos Akadémia középkori latin szótár-bizottsága számára Ács Károly gyűjtötte össze. A következőkben ezt az anyagot használhattam fel, amiért e helyen is köszönetet mondok. Az anyag csoportosításának munkájával kapcsolatban dr. Fludorovits Jolánnak, a középkori latin szótár állandó munkatársának segítségét kell megköszönnöm.

A szókészletnek a klasszikustól eltérő anyaga jórészt mégis az egyházi nyelvből való. Ilyenek a szorosabb értelemben veendő terminus technicusok: *episcopus, monachus, abbas, presbyter, canonicus, baptisma, chrisma* stb. Ide tartoznak azok a szavak is, amelyek még a klasszikus latinból származnak ugyan, de idők folyamán új értelmi árnyalatot, vagy egészen új értelmet nyertek: *oratio, humilitas, ethnicus, ordo, confessio, gratia, ablutio* (scil. *peccatorum*) stb. E téren egészen rendkívülinek mondható a biblia hatása. Általában igen nagyszámú kifejezés és kép végső fokon a biblia szövegére megy vissza: *paradisus, scandalizo, transplanto, populus acquisitionis* stb.

A szókészlet egy másik része a korabeli jogviszonyok, intézmények, társadalmi berendezkedések elnevezéseivel van összefüggésben: *senatus regalis, baro, comes, fiscus regis, mediator, pensa, solidus, dos* (*donatio, beneficium* helyett), *compono* (*restituo, compenso* h.), *vulgaris* (*rusticus* h.). A frissen megindult hazai latinságnak ez utóbbi része a hivatalos frank-bajor terminológiában gyökerezik, amely viszont ismét jórészt a Karoling-renaissance latinságának készletére megy vissza. Ezeknek a szavaknak történetét vizsgálni annyit jelentene, hogy felkutatjuk a szavak mögött meghúzódó fogalmak, intézmények eredetét, ami már jelentékenyen túlmegy a szorosabb értelemben vehető nyelvi problémákon. Másrésről kétségtelen, hogy a középkori latinság szókincsének ezen a ponton való módszeres feldolgozása sok tekintetben kiegészítheti a kompetens történeti kutatás eredményeit s a nyelvi összefüggések feltárásával felderítheti az intézmények terjedésének irányát, amiből sok esetben rekonstruálhatók lesznek általában a művelődés terjedésének útjai.

Feltűnő, de a román nyelvekben is megfigyelhető a mondanivaló erőteljesebb hangsúlyozására való törekvés (expresszivitás), amely különböző nyelvi jelenségeket eredményez. Ezzel függ össze, hogy sokszor az lehet a benyomásunk, mintha ez a latinság kelleténél bőbeszédűbb lenne: *ipse idem dux, aliquis alter, aliquis alius, aliquis homo* stb. Sok esetben ez a törekvés magyarázza a praepositíóval összetett igealakok feltűnő favorizálását. Az író úgy érzi, mintha az egyszerű igealak kifejező értéke csökkent volna, s nyomatékosabbnak gondolja a praepositíóval összetett alak kifejező erejét. A célt esetleg úgy éri el, hogy a megszokott praepositio helyett egy másik, szokatlanabbnak, tehát energikusabbnak gondolt praepositíót helyettesít be. Így mindinkább kiszorulnak az alapfogalmat kisebb intenzitással kifejező változatok: *quae autem decrevimus, in sequentibus subnotavimus lineis* (Decr. praef.); *si quis... regem a recto proposito pervertere temptaverit* (Decr. 1.). Ide sorolhatjuk az *existere* reduktóját, amely a közép-

kori latinban a mintegy erejét veszített *esse* értelmét vette fel, olyanira, hogy sok esetben egyenesen az igeparadigmába illeszkedve elfoglalja annak a helyét: *si legatus . . . quodam percussus et flagellatus extiterit* (Decr. 25.). Ugyancsak ide sorolhatjuk azokat az eseteket, amikor az öröklött szókészlet egy részét az értékcsökkenés érzése miatt az író újszerű továbbképzésekkel helyettesíti: *rebellitas* (Decr. 13., *rebellio* helyett); *miserantia* (Admon. 5., *miser cordia* helyett) stb.

A nyelv jellegét, szinte a minőségét szemléletesen mutatja az a körülmény, hogy sem a törvényekben, sem az intelmekben, amelyeknek a nyelve egyébként — mint már említettem — igen nagy mértékben egyezik, nincs egyetlen olyan alaktani elváltozás, amely a klasszikus latin alaktanától *lényegesen* eltérne. Nyomát sem találjuk azoknak a deformációknak, amelyek a sermo vulgarisban már az ókortól kezdve (pl. Petroniusnál vagy a feliratokban) nagy számmal fordulnak elő. Talán a legszabálytalanabb forma az *arsum fuerit*, e. h. *arserit* (si quis . . . edificia igne cremaverit . . . edificia restituat et quidquid suppelectilis arsum fuerit etc. Decr. 132.). Ennél a körülménynél világosabban semmi nem mutathatná azt a különben is szembeszökő tényt, hogy a Szent István-kori hazai első emlékek nyelve alapjában véve a Karoling-renaissance *tisztított* latinja.

A mondat szerkesztésben sem találunk olyan elemeket, amelyek ezt a megállapítást gyengítenék. Bár kétségtelen, hogy a mondatban nagyon sok eltérést mutat a klasszikus latintól, de ezek az eltérések nagyjában megtalálhatók a Karoling-latinságban is. Általánosságban megjegyezhetjük, hogy a középlatin a klasszikus kor végétől kezdve szinte állandóan lazította — főleg a mondat szerkesztésben — a klasszikus latin nyelv logikai fegyelmezettségét, formai zártságát, olyanira, hogy egy időben valósággal szétfolytak a valamikor annyira tiszteletben tartott mondatkeretek. A korai középlatin elvadultságát ezen a téren a Karoling-renaissance nagymértékben korrigálta ugyan, de azért a klasszikus latinhoz képest ebben is megfigyelhető a mondatbeli formák lazulása, a gondolkodásnak s ezzel együtt a kifejezési módoknak neolatin jellegű áthangolása. Ugyanaz a tendencia, amely a szókincs alakulásánál már feltűnt, nevezetesen az egyszerűbb, erőteljesebb, kézzelfoghatóbb formák iránt való rokonszenv, érvényesült nagyjában a mondatalkotás terén is, amit főleg a szétszedésre, az analitikus kifejezésmódra irányuló hajlandóság növekedése árul el.

A lazulásnak egyik legfeltűnőbb jele, hogy a klasszikus latinban szigorúan alkalmazott *consecutio temporum* mindig több és több

csorbát szenvedett s végül is az írók, a népnyelvből merítve ösztönzést, mintha visszatértek volna az archaikus nyelv szabadosságához. Egy másik gyakran előforduló jelensége ennek a lazulásnak, hogy például az írók az accusativus cum infinitivo-t gyakran helyettesítik *quod, quoniam, quia* stb. szerkezetekkel, vagy hogy a *iubeo* után *ut*-os szerkezetet alkalmaznak (pl. *propterea iubeo te, fili mi, ut bona voluntate illos nutrias* (Admon. 2.). Az utóbbi egyébként a vulgáris nyelvben Apuleiustól kezdve megtalálható s különösen gyakori a VIII. sz.-i franciaországi latinságban. Ebbe a kategóriába sorozhatjuk a participiális szerkezetek feltűnő favorizálását egyszerű igealakok helyett: pl. *consentientesque sint e. h. consentiant* (Decr. 2.) stb.

A logikai finomságok elhomályosodására az egyik legfeltűnőbb példa a visszaható névmás eredeti jelentésének háttérbeszorulása, illetőleg e névmás lesüllyedése az egyszerű mutatónévmás szerepébe. Eszerint a középlatinban a *sibi-ei, suus-eius* teljesen egyenértékű lett. Ismeretes, hogy ez a jelenség mélyen belenyúlik a renaissance-korba is. A latin nyelvtudásukra annyira büszke humanisták közül különösen a régebbiek csak ritkán tudták a kétféle névmást helyesen megkülönböztetni. Hasonlít ehhez az a jelenség, hogy a klasszikus latinban az egyes kötőszóknak oly élesen elhatárolt szerepköre a középlatinban alaposan összezavarodik.

Meg kell még említenem, hogy a puszta esetalakokat az írók általában nem tartják elegendőnek bizonyos határozói értelem energikus kifejezésére s helyettük lehetőleg praeposíciós szerkezeteket használnak. Hasonló jelenség ez, mint amilyent a szókincs vizsgálata alkalmával megfigyeltünk, amikor az alapfogalmat kisebb intenzitással kifejező változatoknak háttérbeszorulását megállapítottuk. Így a dativusnak jóformán minden szerepkörébe behatol az egyébként is nagyon kedvelt — a román nyelvekben is gyakori — *ad* praepositio a *do, trado, confero* és hasonló jelentésű igék mellett. Talán még gyakoribb az *in* használata: *in uxorem rapere* (Decr. 27.); *in eterno regno participant* (genitivus vagy ablativus helyett, Admon. 1.); *invigilare in sancta ecclesia* (Admon. 2.); *in istis* (scil. *legibus*) *multentur* (Decr. praef.). Nagyon gyakran előfordul a *per* okhatározói értelemben: *si quis per inimicitias alterius edificia igne cremaverit* (Decr. 22.); *ac per hoc* (olasz *però*!), *fili mi, ferventi studio debes invigilare* (Admon. 2.). Jellemző tünet, hogy a puszta abl. instrumenti-t a nyelvérzék nem tartja elegendőnek, hanem rendszerint megtoldja a *cum* praeposícióval: *cum regula virtutum dirigere vitam comitum* (Admon. 4.). Az már további lazulásra mutat, hogy a praeposíciók

funkciója is erősen összezavarodik. Nagyon gyakori pl. a *de* használata *e*, *ex*, *a*, *ab* értelmében: pl. *noli... de illis consilium quaerere* (Admon. 7.). Előfordul az is, hogy az *in* mellett az író fonákul használja az ablatívust, illetőleg accusatívust (pl. Decr. 30.).

Mindent összevéve a Szent István korában keletkezett irodalmi emlékeink latinsága tipikusan középlatin nyelv, de kétségtelenül a legjobb minőségűnek mondható. Minden ízén látszik, hogy a Karoling-renaissance fegyelmező, purifikáló iskoláján átment szerzők tollából ered. Ugyanezt a jellegzetességet mutatják azok a stiluselemek is, amelyeknek előfordulása lépten-nyomon felötlik. Ez a latin ugyanis nemcsak iskolában elsajátított *irodalmi* nyelv, hanem egyenesen *műnyelv*, telve a középlatin *műpróza* minden szokásos díszével (hyperbaton, chiasmus, duplex, triplex, multiplex complexio, synonyma a főneveknél és igéknél éppúgy, mint pl. egyes határozóknál, a cursus különböző formái stb., stb.). Ezen a ponton a kutatás további feladatai közé tartoznék, hogy a Karoling-latinnal való szorosabb összefüggés, amely különben az első pillantásra evidens, részleteiben is megállapíttassék.

A latin nyelv gyökérverése magyar földön, amelynek egyes fontosabb mozzanataira az eddigiekben rávilágítani próbáltunk, kétségtelenül a legnagyobb jelentőségű, következményeiben szinte felmérhetetlen fontosságú folyamatok egyike. A magyar, ez az Európában egyideig társtalan, az új hazától követelt feladatokra csak bizonyos idő eltelte után ráeszmélő nép, amelyet a népvándorlás szélvésze a Duna völgyébe sodort, kezdetben régi életmódjával, kalandozó hadjárataival valóságos ostora lesz a régi nyugatrómai birodalom szétört kereteiben már elhelyezkedett, a kereszténységtől megszeliidített s a latin kultúra bizonyos fokára eljutott népeknek. Szent István győzte meg a magyarságot arról, hogy a népek országútján, ahonnan eddig is a külső erők minden más népet hosszabb-rövidebb kísérletezés után letaszítottak, csak akkor maradhat meg állandóan, ha európaivá lesz s az európai nemzetek közösségében harmonikusan elhelyezkedik. Ez a kereszténység felvételét jelentette. A döntő lépésre való elhatározáskor azonban újabb választást kellett a magyarságnak megejteni, amely nem kevésbé volt sorsdöntő. A római birodalom kétfelé oszlása nyugati és keleti, latin és görög szférára ebben a korban már végérvényesen befejeződött. A magyarság a Kárpátok medencéjének földrajzi adottságainál fogva a két érdekszférának mintegy a határvonalán helyezkedett el, tehát a távolságokat tekintve egyformán kapcsolódhatott volna bármelyikhez. Ekkor a magyar — hála Szent István csodálatos politikai ösztönének és belátásának — határozottan Rómát és nem

Bizáncot választja a maga világa eszmei központjának. Tulajdonképen az a politikai elgondolás, amelyet egyébként teljes joggal szentistváni gondolatnak szoktunk nevezni, amelynek tudvalevőleg egyik leglényegesebb pontja a különböző nyelvű népeknek egy államban való békés együttélésére vonatkozik, ez az eszme, ami megőrzött bennünket a multban s aminek korszerű formában való érvényesülésétől várjuk országunk feltámadását és boldogulását a jövőben, alapjában véve nem más, mint csodálatos politikai éleslátással a Kárpátok medencéjére alkalmazott Róma-gondolat. Az egyetemességre törekvő Róma tartotta a maga legfőbb hivatásának, hogy a szétszórt népeket és országokat a *bellum omnium contra omnes* zűrzavarából kiemelve, egy átfogó birodalmi szervezet védőszárnyai alá vegye, őket egyesítse, együttélésük méltányos feltételeit megalkossa, mégpedig olyan igazságosan, hogy benne és általa — Plinius Maior szerencsés kifejezése szerint — ezek a népek különbözőségük ellenére, *egy* hazára találjanak: «... una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret». Valóban politikai lángészre mutató, egész sorsunkat, a multbelit, a jelent és a jövőndőt eldöntő választás! De eldöntötte ez a választás az ittlakó más népek sorsát is, akik számára a szentistváni Pax Carpatho-Danubiana Hungara hosszú évszázadokon át ugyanaz az áldás volt, mint a római birodalom népmilliói számára az «*immensa Romanae Pacis maiestas*»! E választás következményeként a nemzet szellemi élete nyelvül átveszi a latint, amelyhez majd páratlan szívóssággal fog ragaszkodni. A nyelv és a nyelvtől elválaszthatatlan nyugati keresztény kultúra azonban kötelez is: a magyarság majd habozás nélkül vállalja ezt a kötelezettséget s hosszú évszázadokon keresztül a keleti pogányság rohamával szemben hatalmas véráldozatokkal védi majd azt a keresztény kultúrközösséget, amelynek a latin nyelv befogadása révén egyenrangú tagjává lett.

A maga nemében szinte páratlan az a jelenség, amelyet a latin nyelv további magyarországi sorsa körül megfigyelhetünk. Az adoptált nyelv a nemzeti életfolyamat egyes korszakaiban szinte döntő uralomra jutott s a politikai nemzetnek valósággal a második anyanyelve lett. Volt olyan periódus, amikor ez a második anyanyelv, amelyhez az összes európai népek közül mi ragaszkodtunk a legszívósabban, a közélet és a szellemi tevékenység egyes területein szinte kizárólagossági jogokat élvezett.

Ennek a folyamatnak a kereszténység felvétele jelentette a kezdetét. Az Egyház, mint az antik-latin kultúra örökségének abban az időben szinte egyetlen letéteményese, átadta az addig elszigetelt népnek a latin nyelvet s ezzel azt a kulcsot, amelynek segítségével kinyíltak az antik és a keresztény világ kulturális kincseihez vezető ajtók. Az ezzel

járó következmények olyan mélyenszántók voltak, hogy az új nyelvi köntösben gyorsan hóditó keresztény-latin kultúrában szinte felolvadt, jórészt megsemmisült mindaz, ami előtte volt. Így lett a latin nyelv befogadásának napja egyben a mai magyar kultúra születésnapja, mert számunkra most már az ősforrás jóformán minden magasabbrendű «magyar» műveltségi elemnél szükségszerűen a keresztény-latin kultúra marad.

La langue latine à l'époque de Saint Etienne.

Par J. Huszti, membre régulier.

L'introduction de la langue latine en Hongrie coïncide avec l'adoption du christianisme. Bien que les débuts de la conversion remontent à l'époque du prince Géza, c'est à Saint Etienne que revient le mérite de la résolution définitive ; c'est pendant son règne que s'ouvrit vers l'occident la grande porte par laquelle, parallèlement à d'autres institutions, la langue latine fit son entrée. Au point de vue de l'histoire de la civilisation, c'est l'adoption de cette langue universelle qui délivra les Hongrois de leur isolement et les attacha d'une manière définitive à la grande communauté des peuples européens.

Cette langue qui, comme nous venons de voir, pénétra en Hongrie avec le christianisme, ne pouvait être autre chose qu'une variété du latin européen de l'époque. A ce temps-là il est encore impossible de parler d'une « latinité de Hongrie » d'autant moins que les pionniers de la scripturalité latine devaient se recruter nécessairement parmi les étrangers. On n'y trouve pas encore ces hungarismes dont l'abondance caractérisera plus tard le latin propre à notre pays. La naissance de ces idiotismes réclamera un laps de temps plus long et des contacts plus intimes avec la langue adoptée.

Le premier problème consiste donc à décider, à quelle variété du latin européen appartiennent nos premiers ouvrages écrits en cette langue, c'est-à-dire les Avertissements et les Lois de Saint Etienne. Pour comprendre la portée de ce problème, il faut tenir compte du fait qu'au moyen âge il ne peut guère être question d'un latin uniforme. Il est incontestable que nous sommes en présence d'une langue littéraire, mais celle-ci n'est pas aussi équilibrée et aussi régulière que le latin classique. On y trouve de grandes différences individuelles d'un écrivain à l'autre, ce qui est dû, en premier lieu, à la diversité de l'érudition et des lectures des auteurs médiévaux. En même temps le latin du moyen âge pullule d'éléments vulgaires. Sous ce rapport l'influence de la langue biblique fut très considérable. Le manque d'un centre intellectuel et les diverses langues maternelles des auteurs contribuèrent, eux aussi, à enrichir de nuances nouvelles le latin des écoles.

Le latin de nos premiers monuments est assez régulier ce qui s'explique par le fait qu'il remonte en dernière analyse à la renaissance carolingienne et à ses réformes linguistiques annonçant un retour à l'usage antique.

En ce qui concerne les lois de Saint Etienne, il est généralement connu qu'elles contiennent des passages littéralement empruntés aux décrets ecclésiastiques d'Allemagne et d'Italie (VIIIe—XIe s.). Quant aux Avertissements, tout porte à croire qu'ils sont dus à un auteur venu d'Occident. Leur forme et leur contenu s'attachent très étroitement aux tendances stylistiques et aux idées de la réforme carolingienne. Tous ces deux monuments qui ont une importance capitale pour l'époque dont nous nous occupons, sont en relation avec la sphère de la civilisation franco-bavaroise. En même temps il n'est guère douteux que leurs racines profondes se plongent dans l'universalité des idées politiques et religieuses de l'Europe médiévale.

Il n'est que fort naturel qu'au point de vue linguistique, nous arrivons à la même conclusion. Etant donné que nos premiers monuments latins peuvent être considérés comme les produits du rayonnement de la renaissance carolingienne, l'auteur a cru nécessaire d'esquisser aussi bien les résultats et les effets de ces grandes réformes culturelles que leurs survivances sporadiques au tournant du Xe et du XIe siècles.

La décomposition de l'empire de Charlemagne ouvrit le chemin vers la formation des états nationaux. Cette évolution fut peu favorable à la centralisation de la vie intellectuelle, et c'est pourquoi les résultats culturels de la réforme finirent par sombrer dans l'oubli. Au tournant du Xe et du XIe siècles c'est à la cour papale que les nobles traditions de la renaissance carolingienne gardent le mieux leur ancien éclat. Quand Saint Etienne attache la destinée de son peuple au christianisme occidental, le trône papal se trouve occupé par un des plus illustres personnages de l'époque : Gerbert d'Aurillac (Sylvestre II) qui passait pour un grand savant et un vrai maître du style latin. Sous son règne Rome redevint le centre intellectuel du monde entier.

La réforme de Cluny fut favorable aux nobles aspirations du pape même au point de vue littéraire. Bien que cette réforme n'eût un caractère littéraire ou scientifique, elle exerça indirectement un effet bien-faisant sur la vie intellectuelle, surtout par rapport à l'hagiographie et à l'historiographie, et ainsi, elle contribua à faire revivre les traditions de la renaissance carolingienne.

Le latin de la renaissance carolingienne est sans doute une langue épurée des barbarismes les plus choquants et adaptée aux normes

grammaticales de l'antiquité, mais cela ne veut pas dire qu'on en ait banni la possibilité de créer des néologismes.

Quant au vocabulaire, le latin de l'époque de Saint Etienne se distingue à peine de la latinité carolingienne. On y trouve des termes vulgaires venus du domaine des langues romanes (*manducare* ~ français *manger*, *mansio* ~ français *maison*; *intendo* français *entendre*, etc.), des mots d'origine ecclésiastique (*episcopus*, *monachus*, *abbas*, *baptisma*, etc.) ainsi que des mots classiques qui, au cours des temps, ont subi des changements sémantiques plus ou moins radicaux (*oratio*, *humilitas*, *ethnicus*, *ordo*, *confessio*, *gratia*). Les divers termes juridiques qu'on y trouve, jettent une lumière très vive sur les institutions sociales de l'époque; enfin, il y a là des néologismes dont la formation est en plein accord avec l'esprit de la langue latine.

Au point de vue morphologique, on n'y rencontre nulle trace des déformations et des irrégularités qui, dès l'antiquité, sont si fréquentes dans la langue vulgaire.

La construction des phrases est relativement assez libre, mais la plupart des irrégularités attestées en Hongrie sont connues aussi dans la langue de l'époque carolingienne. On respecte peu les règles de la concordance des temps, on remplace les propositions infinitives (accus. cum inf.) par des subordonnées introduites par *quod*, on préfère les constructions participiales, etc.

Tout compte fait, la langue de nos textes écrits sous Saint Etienne est une forme typique du latin médiéval, mais parmi les variétés de celui-ci, elle est certainement une des meilleures.

